

XIX ƏSRİN I YARISI DANIŞIQ VƏ BƏDİİ LEKSİK LÜĞƏTLƏRİN HAZIRLANMASI ÜÇÜN ƏSAS TƏLƏBLƏR

Yasin Babazadə
“Naxçıvan” Universiteti
y.babazade@nu.edu.az

Xülasə: *Tədqiq edilən tarixi dövr ərzində dilçilik sahəsinin eyni ilə leksikoqrafiyanın sürətli inkişafı yeni lüğət növlərinin yaradılması üçün şərait yaratdı. Bu dövrdə bədii mətnləri oxumaq onlar içərisində olan terminləri oxucu üçün əlçatan etmək məqsədilə yeni leksik lüğətlər tərtib edilmişdir. Minimum söz sayı olan lüğətlərdə artıq müəllif tərəfindən ixtisaslar aparılır bəzi ekvivalenti olan sözlər lüğət həcmnin artmamağı baxımından lüğət məqalələrində əks olunurlar. Dövr lüğətlərinin müsbət və çatışmayan tərəfləri, birinin digərindən bəhrələnərək daha mükəmməl lüğətlər meydana gətirməsi kimi aktual və elmi məsələlər məqalədə geniş şəkildə tədqiqatə cəlb edilmişdir.*

Açar sözlər: qrammatik qaydalar, leksik lüğət, tədris mətnlərinin adaptasiyası, sufiksler üzrə məlumat kitabçası, Çarlz Oqeden, elmi-texniki terminologiya, illustrasiya nümunələri.

Keywords: grammar rules, lexical dictionary, adaptation of teaching texts, information book on suffixes, Charles Ogeden, scientific and technical terminology, examples of illustrations.

Ключевые слова: грамматические правила, лексический словарь, адаптация учебных текстов, справочник суффиксов, Чарльз Огеден, научно-техническая терминология, примеры иллюстраций.

Hal hazırda linqvistikənin uğurları sayəsində, dilçilik sahələri bizim əsrimizin 50-ci illərindən coşqun inkişaf etməyə başlamışdır. 1000 ən çox istifadə edilən istənilən dilin sözləri, bu dildə 80% belletristik mətni əhatə edir. 2000 min ən çox işlənən sözləri-85%-ə yaxın: 3000-90% yaxın: məsələn ingilis dilini öyrənən 1000-dən çox şəxsi, beynəlxalq, törəmə adları nəzərə almayaraq əlbətdə ki, dilin qrammatik qaydalarını, müəyyən minimumlarını bilərək işlənən ingilis sözlərini bilirsə onda 80%-ə yaxın bədii mətni asan oxuya bilər. Burdan başa düşülür ki, lüğətin tərtib olunması, hansısa əsas keyfiyyət, ən çox istifadə edilən, leksik bazanı qeyd edən, xarici dil kimi dil öyrənənlər üçün olduqca çox faydalıdır.[1, 21] Yəqin ki, ən çox lazım olan lüğətlərin tərtib olunmasında xarici dil öyrənməyə başlayan biri üçün danışiq leksikasının və bədii ədəbiyyatın leksikasının həcmi müəyyənləşdirməkdir.

İngilis dili əlaqələrində bu fikir yalnız 20-ci əsrin 30-cu illərində səmərəli inkişaf etməyə başladı. Xarici dil kimi ingilis dili öyrənənlər üçün dilin ilk leksik lüğətin Çarlz Oqedenin 1930-cu ildə nəşr olunmuş Basic English lüğəti olduğunu hesab edirik.

Qeyd etmək lazımdır ki bu “Basic English” termini müəllif tərəfindən 2 mənada istifadə edilir:

- a) lüğət minimumu və lüğət bazasının tərtibi haqqında ingilis dilinin təlimi keçirilməli
- b) Ogdenin təklif olunmuş ingilis dili tədris sistemi beynəlxalq ünsiyyət dili olmalı

Dilin bütün sözləri 7500-ə qədər qısaldılmışdı, sonra 1500-ə qədər və nəhayət 850-ə qədər söz lüğət minimumunda ixtisar edilir və yazılmırdı. Məsələn “puppy” sözü ixtisar edilirdi, çünki o “dog”-it sözünün modifikasiyası sayılırdı, və ya “to enter”feli verilmirdi,çünki o “to go into” ilə əvəz oluna bilərdi.

Ogdenin minimum lüğəti 850 sözdən ibarət idi və sözlərin tezlik göstəricisi istifadə edilməsi əsasında deyil, məntiqi, fəlsəfi və psixoloji prinsiplərin əsasında tərtib olunmuşdu. Ogden əvvəlcə daha vacib fikirləri və anlayışları müəyyən etməyə çalışırdı, sonra isə bu anlayışlara əsas və daha sadə sözləri seçməyə çalışırdı. O hesab edirdi ki, sözün tezliyi onun faydalı olmasını deyil,əksinə sözün faydası onun daha çox işlənməsidir. [10]

Ogdenin siyahısı: 200 konkret əşyadan, 400 ümumi isimdən, 100 sözdən. Beləliklə, bu dil öyrənənlər üçün müəyyən prinsiplər əsasında düzələn ilk leksik minimumdur. Nəticədə Ogdenin siyahısı sözlərin mənalарının başa salması üçün daha həcmli tədris-izahlı lüğətlərə müxtəlif baza lüğəti sayılırdı.

Müsbət cəhətlərlə yanaşı, Ogdenin lüğətində çoxlu nöqsanlar vardır. Onlardan ən əsası onun olduqca az 850 söz həcmli olmasıdır. Beləliklə lüğətdə belə ümumişlək sözlər “many, never, to ask, to eat, to understand, husband” yoxdur. Müəllifin düşüncəsinə görə onları asanlıqla baza siyahının birləşmə sözləri ilə əvəz etmək olduğundan onlar lüğətə daxil edilməyiblər. Məsələn: to ask-to put question; husband-a married man və s.

30-cu illərdə Ogdenin siyahısı onu olduqca məşhur etdi. O demək olar ki, müxtəlif ölkələrdə 1000 dəfə yenidən nəşr olunmuşdu. Bundan başqa müxtəlif təqlid xarakterli lüğətlər çap edilirdi. Məsələn, yalnız 300 sözdən ibarət məlumat kitabçası turistlər üçün nəzərdə tutulmuşdu. (Swenson E.A. Minimum English Speaking Vocabulary, In: Bulletin of Institute for Research in English Teaching. Lnd., 1933, No, 92) və ya 800 sözdən ibarət lüğət (Aiken J. Little English N.Y., Columbia Univ., 1935).

Müxtəlif ölkələrdə Ogdenin lüğəti bir neçə dəfə yenidən işlənmişdi, genişlənmişdi, nümunələrlə illüstrasiya edilmişdi və ingilis- rus lüğəti kimi nəşr olunmuşdu.

Ogdenin lüğəti əsasında M. Uestanın daha çox söz qeyd edilən siyahısı durur. Bu siyahı Uestanın məşhur ingilis metodistin, tədris mətnlərinin adaptasiyası üzərində oxumaq üçün çoxillik işinin nəticəsi oldu. Uest düşündü ki, ingilis dilinin bütün sözlərini 2 əsas sinfə bölmək olar:

1) Danışığda istifadə edilən sözlər

2) Danışığımızı ifadə edən sözlər

Danışığa xidmət edən sözlər birinci üçün nəzərdə tutulurdu və həmçinin bəzi isimlər, sifətlər, ümumi anlayışları ifadə edirdi.

İkincisinə isə Uest tam anamlı sözləri əsasən isimləri aid edirdi. Bu görkəmli metodist xarici dilə sahib olmaq hər şeydən əvvəl birinci sinif sözlərinin kifayət qədər istifadə etmək bacarığında görürdü çünki onlar onun lüğət payının 67%-ni əsas hissəsini təşkil edirdilər. İkinci sinifin sözləri 27% təşkil edirdilər. Qalan 6% Uest hesab etdiyi kimi təsnifata uyğun deyil. Beləliklə, Uestanın lüğətində əsas diqqət dilin əhəmiyyətindən fərqli olaraq danışığ elementlərinə verilmişdir. [4]

Burda qeyd etmək lazımdır ki, müasir fransız alimlərinin tədqiqatları əsrimizin 50-ci illərin sonunda “Fransız dilinin əsas lüğətini” 1475 sözdən ibarət olmaqla tərtib etmişlər. Bu zaman Ogdenin siyahısı-kifayət olmadığından Uestanın siyahısı (1490 söz) olduqca mümkün sayılır.

1936-cı ildə Londonda daha bir əsas leksikanın lüğəti yaradılmışdı, bu fikir əvvəlcədən İnterm message lüğət seçimi ingilis dilinin tədrisi haqqında New Yorkda 2 il əvvəl çağırılmış konfransın nəticəsi oldu.

Burada unikal, lüğətin özəlliyi odur ki, müəllif yalnız sözlərin tezliyini göstərmir, həmçinin onların mənalарını da lüğətə daxil edir. Beləliklə bu lüğət ingilis dilinin semantik tezlik lüğətlərindən ən yaxşısıdır. Bundan istifadə edərək, oxuyucu daha sürətli, tezlik sözlərini, çoxmənalı sözlərin mənalарını, daha az tezlik və ya istifadə olunmayan sözlərdən ayıra bilər.

Sonra 1960-cı ildə Uest daha bir kiçik həcmli lüğət nəşr etdi. Lüğət Uestin kitabına “Çətin şəraitdə ingilis dilinin tədrisi” adlı proqram kimi nəşr olunmuşdur. Bu siyahıda “The Minimum Adequate Vocabulary” adı altında adlandırılan lüğətə Uest 1200 əsas söz gətirir, bu sözlər onun düşüncəsinə görə əhəmiyyətli, şifahi nitqin və oxu vərdislərin inkişafına yönəlir.

Qeyd etmək lazımdır ki, daha həcmli bu cür nəşr, xüsusilə də ən çox istifadə olunan sözlər siyahısı Lorge tərəfindən tərtib olunmuşdur. Dövrün digər bir qeyri adi lüğəti E. Thorndaykanın sufikslər üzrə məlumat kitabçası sayılır (Thorndike E.L. The Teaching of

English Suffixes.N.Y.,1941). Onun içində 90 ingilis sufiksinin siyahısı təqdim edilir. Bu dil öyrənmək baxımından ən əhəmiyyətli, faydalı bir vəsait olaraq xüsusilə fransızlar, almanlar, ispanlar tərəfindən-ingilis dilinin, fransız dilinin, alman və ispan dillərinin ingilis dilinin Elen Eaton tərəfindən tərtib olunmuş tezlik lüğəti sayılır.(Eaton H.S. An English-French-German-Spanish Word Frequency Dictionary N.Y.,1961).Bu ilk və yeganə lüğət, dörd avropa dilinin leksikasının müqayisəli təhlilin nəticələrini təqdim edir. O, müvafiq dillərin tezlik lüğətlərinin üzərində əsaslanıb və 6.5 min ingilis sözlərin siyahısından ibarətdir. [3,151]

Beləliklə, yuxarıdakını nəzərə alaraq vurğulamaq olar ki, ingilis dili leksikoqrafiyasının əsas baza lüğətlərinin yaradılması xarici dil kimi ingilis dili öyrənənlər üçün zəngin mənbə təqdim edir.

Əsas lüğətlərin təsviri ilə yanaşı ingilis dilinin ən məşhur tezlik lüğətlərini nümunə gətirmək lazımdır. Xaricilərə ingilis dilinin öyrədilməsində onların aydın ifadə olunmuş vəzifələri yoxdur.

Palmer lüğətindən sonra Ogdeninin daha çox həcmli lüğətləri yer tutur onların hər birində təxminən 20 min söz vardır. Onlarda 850 söz ingilis dilinin, 50 beynəlxalq söz, bütün lüğət mənalарının, lüğət definisiyaların əsası oldu.

Uesta lüğəti əsasında 1490 sözdən ibarət Uesta və Endikotta lüğəti tərtib olunub. (West M. Endicott J.G.The New Method English Dictionary.Lnd.,Longmans 1935,1965)Onda 18 min söz və 6 min idiomatik ifadə verilmişdir. Bundan başqa lüğətdə nümunələrin bolluğu xüsusilə də ən çox qarşılaşan sözlərlə nümunələr, çünki onlar çoxmənalı olduğuna görə, müəllifin fikrincə xaricilər üçün böyük çətinlik yaradır. Lüğətdə həmçinin İngilis dilinin xüsusiyyətlərini təşkil edən sözlər də tam izah olunmuşdur.

1952-ci ildə Uest Fladla birlikdə oxucuya kömək etmək məqsədi ilə elmi –texniki terminlərin mənimsənilməsi üçün lüğət yaradır.(Flood W.,West M.An Explaining and Pronouncing Dictionary of Scientific and Technical Words.Lnd.,Longmans,1952). Lüğət 50 ixtisas üzrə 10 mindən çox sözün köməyi ilə izah olunmuş 2 min sözdən ibarətdir. Bu nəşr şəkillər və diaqramlarla tam təsvir edilmişdir.

Bu prinsiplər əsasında elmi-texniki terminologiya üzrə başqa bir sorğu kitabçası da düzəldilmişdir. (Graham E.C.Science Dictionary in Basic English.Lnd.,Evans,1965) Elm və texnologiya sahəsindən o ingilis dili bazası əsasında 25 min sözü şərh edir və 1-ci kurs tələbələr üçün nəzərdə tutulub. Lakin xaricilər üçün tədris-izahlı sorğu kitabçasından ən yaxşısı və daha məşhuru M.Uestanın Oxucunun beynəlxalq lüğəti (“West M. An International Leader’s Dictionary”, Lnd.,Longmans,1965). Bu lüğət 24 mindən çox sözlərin mənalарını izah edir, Uestanın baza siyahısı əsasında və dəqiqliklə müxtəsərliklə və lüğət anlayışların rahatlıqla və həmçinin yaxşı seçilmiş illustrasiya nümunələrinin bolluğu ilə, lüğət tərtibçisinin özü tərəfindən tərtib edilmişdir. Lüğətdə həmçinin 6 min frazeologiya işlədilmişdir. [9]

Bu tip lüğətlərə “Longman” firmasının Longman Dictionary of Contemporary English,Lnd.,1978 lüğəti aiddir. Lüğətdə 55 min lüğət məqaləsi var və o müasir ingilis dili danışığı dilinə istiqamətlənmişdir. Lüğətdə böyük diqqət geniş istifadə olunan söz birləşmələrinə, idiomlara, fraziologizimlərə ayrılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Alexander and Carolin Spitzer. General Issues of Online Dictionary Use. 2014, p.10-30.
2. The Oxford Guide to Practical Lexicography, Oxford: Oxford University Press. (2008)
3. Beltrami, Pietro G. Theory of Dictionary Management. 2013, p.150-152.
4. Manual of Specialised Lexicography: The Preparation of Specialised Dictionaries. Amsterdam 1995.
5. Bergenholtz. A Good Dictionary is a Monofunctional tool. 2011, p.68-69.
6. "A Brief History of English Lexicography". Technische Universität Berlin.
7. H. Gouws. Textual Structures in Printed Dictionaries. 2013, p.31-73.

8. Nielsen S. The Effect of Lexicographical Information Costs on Dictionary Making and Use. 2008, p. 17-19.
9. A practical guide to lexicography, John Benjamins Publishing Company 2003.
10. Principles and Methods of Dictionary-Making. Oxford University Press. 1993,
11. Wiegand. Microstructures in Printed Dictionaries. 2013, p.19-24.

BASIC REQUIREMENTS FOR THE PREPARATION OF SPEAKING AND ARTISTIC LEXICAL DICTIONARIES AT THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

Yasin Babazada

Summary

The rapid development of lexicography in the field of linguistics during the historical period under study created conditions for the creation of new types of dictionaries. During this period, new lexical dictionaries were developed in order to make literary texts accessible to the reader. Dictionaries with a minimum number of words are already specialized by the author. Some equivalent words are not reflected in the dictionary articles in order not to increase the volume of the dictionary. The article covers a wide range of topical and scientific issues, such as the advantages and disadvantages of period dictionaries, the use of each other to create more perfect dictionaries.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ ГОВОРНЫХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Ясин Бабазаде

Резюме

Бурное развитие лексикографии в области языкознания в исследуемый исторический период создало условия для создания новых типов словарей. В этот период были разработаны новые лексические словари, чтобы сделать литературные тексты доступными для читателя. Словари с минимальным количеством слов уже специализированы автором. Некоторые эквивалентные слова не отражаются в словарных статьях, чтобы не увеличивать объем словаря. В статье освещается широкий круг актуальных и научных вопросов, таких как преимущества и недостатки словарей периодов, использование друг друга для создания более совершенных словарей.

Rəyçi: dos.Zülfüyyə İsmayıl

Daxil olduğu tarix 23 aprel 2021-ci il

UOT:82-3.512.162

MİKAYIL MÜŞFİQİN “TAR” ŞEİRİNƏ DAİR ARAŞDIRMALAR

Yusibova Aygün Azadil qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

Aygün.yusubova.91@bk.ru

Xülasə: *Müşfiq bütün uğurlu işlərindən sonra mütləq həsəd və paxıllığın qurbanına çevrilirdi. Ancaq, “xalqın gözü tərəzidir” deyilən çox təsirli fikir hər zaman öz sözünü deyir. Müşfiq təkcə tarı qorumurdu, o, keçmişini, tarixini, mədəniyyətini də qoruyurdu. İnsan nə olursa olsun milli kökünə hörmət etməli, onu göz bəbəyi kimi qorumaq lazımdır. əgər biz bu gün işıqlı gələcəyi olan bir ölkədə yaşayıırıqsa, bunu qorxmaz oğullarımızın, cəsur qızlarımızın, dəyanətli ziyalılarımızın sayəsində qazanmışıq. M.Müşfiqi 1938-ci ildə cismən bizdən*